

Türkiye’de Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarının Adlandırılması

NOMENCLATURE FOR PRIMARY CARE HEALTH UNITS IN TURKEY

Haluk Çağlayaner¹, Esra Saatçi²

Özet

Bu yazı, Türkçede birinci basamak sağlık kuruluşlarının adlandırılmasının zaman içinde gösterdiği değişimi ve “sağlık ocağı”nın günlük kullanımda üzerinde durulmayan anlam zenginliğini ele almaktadır.

Sağlık ocağı içerdiği “sağlık” kavramı ile ikinci basamak sağlık kurumu olan (hastane = hasta evi)nden, ve tarihi olarak izlediği memleket tabipliği (1871) ve hükümet tabipliğinden (1913) ayrılır.

“Ocak” kelimesi, Şamanizmden günümüze ulaşan bir anlam zenginliği içerir: Od=ateş kutsalı. Aile ocağı, asker ocağı, yeniçeri ocağı bu anlama gönderme yapar. Türkiye’nin yakın tarihinde, 1912’de İstanbul’da Türk Ocağı’nın kurulmasını izleyen dönemde “ocak” kavramı, siyaset alanında da yaygın şekilde kullanıldı. 1931’de Türk Ocaklarının yerini alan “Halkevleri”ndeki ev kavramı da ocağa yakındır. 1961’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası ile, “sağlık ocakları” ve “sağlık evleri” kuruldu. “Ocak”ın bu çerçevede ele alınması gereken bir diğer önemli kullanımı da halk hekimliğindeki sirtma, sarılık, albasması... ocaklarında kendini gösterir.

Böylece adlandırmaların tanımladıkları nesnenin adı olmanın ötesine geçen, halkın ortak bilinçaltına hitabeden ve ulaşılması arzulanan idealleri dile getiren bir işlev üstlendiklerini görüyoruz.

Sağlık ocağı, halk sağlığındaki ocak kavramını “devlet baba” adına devralmıştır: Gündelik hayatta sık kullandığımız “sağlık ocağı”nın anlamı üzerinde bugüne kadar durulmaması, hepimizin farkında olmaksızın kabul ettiğimiz, başka türlü bakmanın aklımızda gelmediği, tabii görünen bilinçdışı bir ortak temel varsayımdan kaynaklanabilir.

Anahtar sözcükler: Sağlık, sağlık ocağı, ocak.

Summary

This article reviews the changing pattern of the nomenclature used for primary health care units in Turkey and emphasizes the rich meaning of the term “health hearth” which is ignored in daily use.

The health hearth; with the “health” concept which it implies, differs from the secondary health care unit hospital (hastane= sickhouse in Turkish) and differs from the country doctor’s office (1871) and government doctor’s office (1913) which’s it follows in the time.

The word “ocak=hearth” (meaning also fireplace) implies a rich meaning which comes from chamanisme: The od=fire was sacred. The family hearth (=fireplace), hearth (=fireplace) of janissaries, soldier hearth (=fireplace) dispatch the same meaning. In the recent Turkish history the concept of “hearth” (=fireplace) was widely used in the political arena after the creation of Turkish Hearth in 1912. In 1931 Turkish Hearths were renamed as by “Peoplehouses” implying a similar concept. In 1961 with the Law on the Socialisation of Health Services, the “health hearths” and “health houses” were established. Another use of the concept of “hearth” is seen in folkloric medicine; where, exists many “hearth” projected to heal malaria, jaundice, puerperal fever etc.

Thus, we see that the nomenclature used, is more than just nomination of an object, addressing to the common subconsciousness of the people and functions as the expression goals.

The health hearth, handed over the concept of hearth from the folkloric medicine in the name of “state father” (patrimonial state): The ignorance of the real meaning of the term “health hearth” that we use frequently in daily life may be due to subconscious common opinion, which seems natural, and which is accepted by all of us without realising.

Key words: Health, health hearth, hearth.

¹) MEF Okulları, Aile Hekimliği Uzmanı

²) Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim, Dalı, Doç. Dr.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Birinci Basamak Sağlık Hizmeti Veren Kurumlar

Osmanlılarda 1827 öncesi sağlık hizmetleri örgütlenmesinde, büyük kentlerde darüşşifa, bimarhane ve cüzzamhaneler, merkezde ise hekimbaşılık kurumu bulunuyordu. 18. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'da özellikle askeri hastanelerin yapımına başlandı.¹

1861 tarihli "Tababet-i Belediye İcrasına dair Nizamname" illerde belediyelerin hekim istihdam etmesini öngörüyordu:² 5 Mart 1868 (=21 Şubat 1283) tarihli sadrazamlık tezkeresi, de Sivil Tıp Mektebi'nin (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) "taşralar için hekim yetiştirmek üzere" kurulduğunu belirtiyordu.³ Bu okulda okuyanların mezuniyetlerine yakın ülke bütününde hekim görevlendirme kararı alındı: 1871'de uygulamaya konulan Sivil Sağlık Hizmetleri Genel Yönetimi (İdare-i Umumiye-i Tıbbiye-i Mülkiye) Tüzüğü ise, bütün ülkede genel kapsamlı birinci basamak sağlık örgütünün kurulmasını öngören ilk sağlık mevzuatıdır. Bu tüzüğe göre illerde sıhhiye müfettişlikleri, ilçelerde memleket tabiplikleri kurulacaktır. Bu hekimler belediye tarafından tesbit edilecek bir yerde, haftanın iki günü, parasız hasta muayenesi ve talep edenlere parasız aşı yapacaklardı. Muayene günleri dışında hekimin daimi resmi görev yeri belirtilmemişti.² 1913'te illerde sağlık müdürlüğü kuruldu, ilçelerde memleket tabipliğinin yerini hükümet tabipliği aldı.²

Cumhuriyet'in ilanından sonra sağlık hizmetlerini köylere kadar götürmek üzere yapılan bir girişim de -ne ölçüde gerçekleştirildiği bilinmeyen- seyyar tabiplikti. 1924'te taşra yerleşimlerinde sağlık birimlerinin kurulması gerektiği fark edilerek, Dispanser olarak ta bilinen Muayene ve Tedavi Evleri açıldı. 1930'da taşraya örnek olarak açılan -ileriki yıllarda "sağlık merkezi" adını alacak olan- Etimesğut İÇtımı Hıfzısıhha Numune Dispanseri koruyucu ve tedavi edici hizmetleri birleştirmeyi amaçlıyordu.²

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, birinci basamak sağlık hizmetleri konusundaki bir başka girişim, bulaşıcı hastalıkların önemli ölçüde denetim altına alındığı 1945 sonrasında gerçekleşti: 1946'da Dr. Behçet Uz'un başkanlığında -"nüfusun %75'ini oluşturan köylerde" nüfus esasına göre -her 40 köye; yaklaşık 20.000 kişiye bir (ülke çapında 1000)- hizmet birimi; sağlık merkezi kurulması öngörüldü.⁴ Bu -bildiğimiz kadarıyla- ülke bütününe yayılması öngörülen, adında "sağlık" kavramı kullanılan ilk birinci basamak sağlık kuruluşu idi. Sağlık merkezlerinde çalışacak "genel sağlık uzmanları" yetiştirmek için 1947'de tababet uzmanlık tüzüğü değiştirildi; ne var ki, bu uzmanlık dalı 1955'te lağvedilerek ilgili öğrencilere -o anda buldukları daldan- uzmanlık olanağı verildi. Genel sağlık uzmanlığı eğitimi, iki

senede toplanan dâhiliye, cerrahi, kadın doğum ve çocuk rotasyonlarından oluşuyordu^{5,6} (Uz'un görevden ayrılmasından sonra). "Temel niteliği halkın tümüne sağlık hizmeti sunmak olan bu planın gerçek amacı bir kenara atıldı ve plan, hatalı olarak, her ilçeye bir sağlık merkezi kurulması şekline dönüştürüldü."^{2,4}

Bildiğimiz kadarıyla sağlık ocağı ve sağlık evi kavramları ilk kez 5 Ocak 1961'de 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi yasası ile gündeme geldi: Birinci basamak sağlık hizmetlerinde temel birim (5.000-10.000 kişi) için öngörülen sağlık ocakları idi. Ebe, hizmet ettiği köylerin birinde kurulacak sağlık evi'nde oturacak, köyleri ve evleri gezerek hizmet verecekti.⁷ Bu örgütlenme şeması günümüzde de yürürlüktedir.

Türkiye'de 1950'lere kadar kırsal yaşantının belirleyici özelliği kendine yeterlilik idi. Makinesiz tarımdan elde edilen ürün pazara girmez, ancak işletmeci ailenin tüketimini karşılardı. Kendi gereksinimini karşılayan aile, üretimden arta kalanla bazı temel maddeleri değiştirir, pazarla, başta üç beyaz; "şeker, bez ve tuz" için ilişki kurardı.

Aile kendi üretimiyle yetinirdi. Eğitim, aile ya da biraz daha geniş bir birlik içinde sağlanırdı. Sağlık hizmeti için devlete başvurmak söz konusu değildi; bu ihtiyaç, yine aile işletmesi içinde, "kocakarı ilaçları" ile karşılanırdı. Aile işletmesi için gerekli tüm hizmetler arkaik yöntemlerle, fakat mutlaka sağlanırdı. Aile işletmesinin çevreyle, bu arada devletle ilişki kurmasına gerek yoktu.⁸ 1946'daki sağlık merkezleri, 1961'deki sağlık ocağı ve sağlık evleri işte bu kırsal Türkiye'ye odaklanmıştı.

Sağlık Ocağı

XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başında bir devlet dairesi olarak görev ve yetkilerine göre, -yönetenler açısından- adlandırılan birinci basamak sağlık kuruluşları, XX. yüzyılın ikinci yarısında, üstlenmeleri beklenen fonksiyonlar bağlamında -yönetilenler açısından- adlandırılmıştır. Bu değişimde, II. Dünya Savaşı'nın demokrasi cephesinin galibiyetiyle sonuçlanmış olmasının etkisi aranabilir. Şimdi, sağlık ocağı tamlamasının bileşenlerine daha yakından bakalım:

a. Sağlık: "Sağlık" kavramına yer veren adlandırmalar birinci ve ikinci basamak sağlık kuruluşları arasında bir kopuşu temsil eder:

Sağlık merkezi, sağlık evi, sağlık ocağı _ hastane (hastane-evi)

Bu adlandırma şekli hastalığın tedâvisini değil sağlığın korunmasını, hasta-hekim ilişkilerinde eşitliği ön planda tutan çağdaş yaklaşıma uygundur.

Nettleton'a göre (1995), tıp ve sosyoloji, bugün geçmişten daha fazla ortak yöne sahiptir. Eskiden daha sık görülen akut, bulaşıcı hastalıkların yerini giderek kanser, dolaşım sistemi hastalıkları ve şeker gibi kronik hastalıklar almaktadır. Ortalama yaşam süresinin uzamasıyla nüfus yaşlanmış, kronik hastalıklar artmıştır. Bu nedenle "müdahalecilik"ten (interventionism), "gözetmenlik"e (surveillance); "tedâvi"den (curing), "bakım"a (care) dönüşüm yaygınlaşmıştır. Kronik hastalıklar tanım olarak başarılı müdahalelere dirençlidir; bu durumda tıbbın yapabilecekleri de sınırlıdır.

Günümüzdeki hastalık nedenleri de geçmiştekenden farklı, çoğu önlenemez nedenlerdir. Sigara kullanımı, stres gibi yaşam biçimi faktörleri bireysel; gelir düzeyi, işsizlik, yaşanan konut ve yoksulluk ise yapısal düzeydeki önemli belirleyicilerdir. Böylece sosyoloji ve tıbbın her ikisi de artık, hastalık (disease) ve rahatsızlık (illness) yerine sağlık üzerine odaklanmaktadır.

Tıp ve sağlıktaki çağdaş dönüşümler sonucu, hastalık yerine sağlık; hastane yerine topluluk içinde bakım; akut yerine kronik; tedâvi yerine koruma; müdahale yerine izleme/gözetim; tedavi yerine bakım ve doğal olarak hasta yerine kişi kavramları bilinçli olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹

b. Ev ve Ocak: Birinci basamak sağlık kuruluşlarında "ev" adının kullanımının "muayene ve tedavi evleri"(1924) ile başladığını, sağlık evi (1961) ile sürdüğünü yukarıda gördük. Sağlık ocağı tamlamasındaki ocak kelimesi ise çok daha geniş bir anlam dünyasının kapısını açar: Arseven (1950), ocağın -konumuz ile ilgisi açısından sıraladığımız- 6 farklı anlamını verir:

1. Ateş yakılan yer anlamında otaktan türemiştir. Yurd denilen çadırlarda yaşayan eski Türkler çadırın ortasına bir çukur kazarak içinde ateş yakarlardı. Ateşin dumanları çadırın tepesinde çangarak (tekerlek) denilen yuvarlak bir delikten çıkardı.

2. Bir ailenin öteden beri yaşadığı ev, aile ocağı.

3. Yeniçerilerde ve eski padişah saraylarında aynı ocakta ısınan ve aynı kazandan yemek yiyen arkadaşlara ocaklı denildiği gibi yeniçeri ocağına mensub olanlara da ocaklı denirdi. Bunların en büyüğüne ocak ağası tabir olunurdu.

4. Odaları ısıtmak için odun yakmağa mahsus üstü yağmıklı ve oda içine doğru çıkıntılı ateş yeri

5. Binaların içini ısıtan veya yemek pişirilen etrafı siperli, üstünde davlumbazı bulunan ateşlik.

6. İnşaata gerekli taş ve diğer malzemenin çıkarıldığı yer.¹⁰

Halk Hekimliğinde Ocak

Ocak kelimesine asıl sıcaklık hatta sihrini veren en eski dini sistemler içinde ateşin bir kült konusu olmasıdır: İnsanlığın ilk buluşlarından biri olan ateş hemen her kültürde özel bir yere sahiptir. Bir örnek vermek gerekirse, Grek mitolojisinde aile ocağını temsil eden Hestia (=ocak), evde ya da tapınağın mihrabında yanan ateşin Tanrıçası idi. Daha sonra, sitenin birliğini simgelemek üzere Hestia namına yanan ve hiç sönmeyen bir ateş evi=pyritaneon kuruldu; fakirler buraya sığınır, yolcular burada ağırlanırdı.¹¹

Ateş, eski Türk topluluklarında yeri, -bir görüşe göre- Orta Asya bozkırlarının sert iklimi ve Hind-İran dinleriyle ilişkilidir (Ocak; 2000): Sibiryalı halklarından Altaylılar, Yakutlar ve Buryat'lar ateşin temizleyici olduğuna inanır, temizlenecek eşyayı ateşin arasından geçirirler. Doğum yapan kadınlar ateş ve tütsüyle temizlenir. Başkurtlar ve Kazaklar, hastalıklarla mücadele için, tutuşturulmuş bir yağlı paçavrayı hastanın etrafında "alas, alas" diye dolaştırırlar: Alaslama "ateşle temizleme"; Anadolu'da "alazlama" şeklinde yaşar (Eröz; 1977). Günümüzde Hocend, Semerkand, Buhara çevresinde, Özbekler ve Taciklerde ateş hala kutsandır, hastalıkların, özellikle salgınların tedavisinde ateşten geniş ölçüde yararlanır.¹²

Kamlık (Şamanlık) dininde, yaşayanlarla, ölmüş ataları arasında çok yakın bir ilişki vardır: Aradaki bağın gücü, atalara, ardı arkası kesilmeyen bir saygıyı gerekli kılar. Ölüler, yiyip içen canlı varlıklar olarak düşünülür. Ocak ve ateş, ataların canını temsil eder. Atalar kültü, ocak kültü'nü doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ataların o ocak, yurt, çadırda varolması demektir.¹³ Aynı ocak kutsaması Altaylılar ve Yakutlarda da görülür, yemin, yanan ocağın yanında, ateşin üzerine yapılır. Evin ocağının yanması, aile saadetinin ve sürekliliğinin işareti sayılır. "Ocağın yansın", "Ocağın sönsün" gibi dua ve beddualar, asıl mânâsı kaybolmakla beraber, hep bu eski inancın ifadesidir.¹²

İslam öncesi ateş kültünün benzer bazı görünüşleri günümüz Anadolu'sunda sürer: Değişik yörelerde, hasta, "üzerlik" bitkisinin ateşe atılan tohumlarıyla tütsülenir, koyun sürüleri iki ateş arasından geçirilerek hastalıklardan ve nazardan korunur, temizlenir. Anadolu'nun pek çok yerinde, düğün, bayram v.d. zamanlardaki sinsin oyunu; (ateşin üstünden atlamak, çevresinde raksetmek, dönmek), eski ateş ayinlerinin, mahiyetini kaybetmiş ve folklora yerleşmiş bir şekli olmalıdır.¹² Bektaşî'lerde ocağa "niyaz" (secde) edilir. Eröz'ün araştırmalarına göre, sağ eli sürüp dudaklara değdirmek secde etmenin yerine geçmiştir. Aynı inanış ve uygulamalar Sünni Yörük ve Türkmen'lerde de görülür.

Atalara duyulan sevgi ve saygı, bütün Türk dünyasında, ocak ve ateşe saygıyı doğurmuştur. “Aile ocağı”, “asker ocağı”, “ocağına incir dikmek”, “ocağı tütmek”, “ocağı bozulmak” gibi deyimler, böyle bir dünya görüşünün ve ocak etrafında çevrelenen itikat ve inanışların ürünü sayılmalıdır.¹³

Halk arasında bazı hastalıkları üfürük ya da benzer yöntemlerle tedâvi ettiğine inanılan ailelere de “ocak” adı verilir. ailenin bir ya da iki üyesi, bazen de bütün bireyleri tedaviye yetkilidir: Bu yetkili kişilere “ocaklı” denir. Birçok köy ve kasabada hatta bazı kentlerde sıtma, yılanlık, sarılık, nazar, fitik, dalak, egzama, kırk basması gibi hastalıklarla ilgili ocaklar bulunur. Ocağın tedavi yetkisini bir başkasına devretmesine “el verme” denir. Çoğunlukla baba oğluna, anne de kızına el verir.¹² Derleme Sözlüğü Isparta, Samsun ve Niğde’de ocak kelimesinin bu kullanımını belgelemiştir.¹⁴ Harput’ta, çeşitli hastalıkların, Allah’tan, kötü niyetli kişilerden ya da ateş, ocak, eşik gibi kutsal varlıklara saygısızlıktan kaynaklandığına inanılır ve ocaklarda şifa aranır (Araz; 1995). Araz, yöreye özgü şu ocakları saptamıştır: Karıncalık (derinin kızarıp çatlaması) ve Kumru (burnun şişmesi) Ocağı, Dağlama ve Alazlama Ocağı (şiddetli diş ağrısı ve yüzdeki yaralar için), Uçuk Ocağı, Efsun Ocağı, Büyü ve Tılsım Ocağı, Nazar Değmesi ve Kurşun Ocağı, İnme/Felç/Yel Ocağı. Yörede, ayrıca, dolama, mide, göbük düşmesi, sedef ve boğaz ağrısı, konuşamayanların, çocukların götürüldüğü ve her birisi söz konusu rahatsızlığa özgü bir adla anılan ocaklar da vardır. Ocaklarda muhtelif usûl ve esaslarla hastalarını tedâvi eden ocaklılar, alınan sonuca göre; “Nefesi çok iyi geldi” veya “Eli çok iyi geliyor” gibi ifadelerle ululaştırılırlar.¹⁵

Şemseddin Sami (1850-1904) 1873’te yayınladığı iyi bilinen romanı “Taaşuk-u Talat ve Fitnat”ta, o dönemde, sur içi İstanbul’unun merkezinde, Haseki ve Gureba hastaneleri yakınında, Kocamustafapaşa’daki bir sıtma ocağının faaliyetini evin Arap dadısının ağzından anlatır.¹⁶ Halk hekimliği zamanla gerilemiş olsa da, bütün bütüne ortadan kalkmamıştır: Devlet Planlama Teşkilatının– Sosyalleştirme Kanununun 10. yılına denk gelen- 1971 tarihli bir araştırmasına göre “son 5 yılda sağlık için hocaya, ocağa, yatıra gitme sıklığı” orman-içi köylerde %13.7, orman-dışı köylerde ise %14.5 idi.¹⁷

Toplum Hayatında Ocak

Osmanlı Devleti’nde sürekli ordunun; -kapıkulu ocaklarının- en eski ve en ayrıcalıklı sınıfını oluşturan yeniçerilik manevi açıdan Bektaşiliğin bir uzantısı sayılırdı; tarikatın

ocak, kazan, meydan gibi simgeleri kapıkulu örgütlerince de benimsenmişti. Yeniçeri ocakları’nın örgütlenmesi I. Murad döneminin (1360–89) ilk yıllarında başlamış, 15. Yüzyılda kapıkulları arasında Bektaşilik yayılınca, tarikatın simgeleri kapıkulu örgütüne de benimsenmişti. Bektaşi tekkelerinde, kible yönünde bulunan ve tarikatın simgesi sayılan ocak, yeniçeri örgütüne de adını vermişti. Yeniçerilere verilen adlardan biri de “ocaklı” idi. Hacı Bektaş Veli’nin Yeniçeri Ocağı’na verdiği kabul edilen “kazan-ı şerif”in yerinden kaldırılıp altına bir kova su dökülmesi durumunda kıyâmetin kopacağına inanılırdı. 17. ve 18. yüzyıllarda her kargaşalıkta önemli rol oynayan yeniçeriler Rus hassa tüfekçilerinin (strelsi) konum ve evrimine koşut bir gelişme gösterdiler. Bir süre yeniçerilere boyun eğeri gibi görünen II. Mahmud, kurduğu yeni ordunun (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) yeterince güçlendiğine inandığı 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırdı.¹⁸

Ocak adının popüler kullanımını bundan sonra ilk kez 25 Mart 1912’de İstanbul’da kurulan, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde etkinlik gösteren Türkçü siyasi dernek Türk Ocağı’nda görüyoruz:. Üniversite gençliğinin büyük bir bölümünün toplandığı “Ocak”tan yetişenler arasında ülkenin fikir hayatında önemli rol oynayan birçok entelektüel yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali (Yücel) o günleri şöyle anlatmaktadır: “(...) ihtiyar, genç birçok insan, Ocakta, dışarıda bulaşmadığımız bir fikir ve ideal havası yaratmışlardı. (...) Orada öyle meseleler, öyle hür bir iklimin içinde tartışılırdı ki! Kalabalıkta konuşmayı orada öğrendim diyebilirim.(...) Çoğu Tıbbiyeli gençlik, Ocağın sıcak çevresinde en kuvvetli bir ülkücülük terbiyesini almıştı. Bizim neslimiz, Türk Ocağına çok şey borçludur. Onlardan bir tanesi de, kadınlı – erkekli modern topluluğa alışma olmak üzere.(...) Türk Ocağı bir mektepti. Milliyet, edeb ve medeniyet mektebi...” (19). 1927’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) II. Kongre’si Türk Ocağı’nı Fırka’nın denetimine aldı. 1931’de, CHF III. Kurultayı Türk Ocakları’nı kapattı; yerine Halkevleri açıldı.¹⁸ Böylece ocak yerine sembolik anlamı aynı derecede güçlü bir başka kelime, “ev” geçmiş oluyordu. Türk Ocakları 1949’da yeniden kurulduysa da eskisi kadar etkili olmadı, 12 Eylül 1980 sonrasında kapatıldı, 1986’da yeniden açıldı.¹⁹

1945’te “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun” tasarısı meclise geldi. Bu tasarıda 30-500 dönüm arasında “müstakil çiftçi aileleri yaratılması, çoğaltılması, devam ettirilmesi ve toprağın parçalanmaması gayesiyle” “Çiftçi Ocakları” kurulacaktı. Bu statüdeki topraklar için bölünemezlik ve 25 yıldan önce satıla-

mazlık kaydı düşüliyordu. Yalnızca bir kişiye ait olacak bu topraklar, yine, yalnızca bir kişiye miras bırakılabilecekti. Tasarı, geçici meclis komisyonunun “Çiftçi Ocakları” ile bölümü reddetmesinden sonra, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” adıyla 1945 ilkbaharında kanunlaştı.²⁰

Milliyetçi Hareket Partisi yanlısı gençler, 1969’da Ülkü Ocakları’nı kurdular. Ankara Valiliğinin suç duyurusu üzerine 1978’de feshedilen Ülkü Ocakları yerini Ülkücü Gençlik derneklerine bıraktı.¹⁸ 1970’te sağ eğilimli seçkinlere yönelik Aydınlar Ocağı Derneği kuruldu: Dernek, toplantı ve yayınlar yoluyla sağ kamuoyunun oluşturulmasında etkili oldu.¹⁸

Sonuç

Sosyalleştirme Kanunu, 1961’de, nüfusunun %60’ından fazlası kırsal alanda yaşayan Türkiye’de hizmetin köylere götürülmesini amaçlıyordu. Sağlık ocağı adının Türk Ocağı’ndan, sağlık evi adının ise Halkevi’nden esinlendiğini düşünebiliriz. Kanımızca birinci basamak sağlık hizmeti birimlerine ev ve ocak adları verilerek aile ve topluluk kavramlarına gönderme yapılmış, hizmet alan ve verenlerin bir aile ya da topluluğun üyeleri gibi biçimsel olmayan bir ilişki içinde olmaları istenmiştir.

Whitehead, Bilim ve Modern Dünya kitabında (1926) “Bir dönemin felsefesini, sadece yandaşlarının açıkça savdukları entelektüel tavrı alırlara bakarak eleştirmeyiniz. Bir dönemde, sistemin içindeki çeşitli görüşleri savunuların kabul ettikleri bazı, bilinçdışı, ortak temel varsayımlar olabilir. Bu varsayımlar öylesine tabii görünebilir ki, onları kabûl eden ne kabûl ettiğini bilemez, zira olaylara başka şekilde bakmak aklına hiç gelmemiştir” der.²¹

Ülkemizin yakın dönemine damgasını vuran bu “ortak temel varsayımı” nerede aramalıyız? “Genç Türkler ve Kemalistler, geleneksel Osmanlı bürokrasisinden farklı olarak, laik okullarda eğitim görmüşler, Batıdan gelen fikir akımlarına, laikliğe, ulusçuluğa bağlanmışlardır. Buna rağmen, çok önemli bir noktada bu iki tip seçkin arasında bir devamlılık vardır: Devletin sivil topluma egemen olduğunu temel veri alan, meşruiyet ve otoritenin devlet seçkinlerinin tekelinde olduğunu ve sivil seçkinlerle paylaşamayacağını savunan patrimoniyal gelenek. Eğitim tarzları ne olursa olsun, tüm Osmanlı-Türk seçkinlerinin az ya da çok bağlı kaldıkları değerler sistemini Max Weber’in sözleriyle tanımlayabiliriz: “...babanın çocukları ile olan otoriter ilişkisinden esinlenen patrimoniyalizmin efsanesi... Patrimoniyal devletlerin ideali ‘ülkenin babası’ (Landsvater) dir.”²²

Deyim yerindeyse, sağlık ocağı, halk hekimliğinin ocak kavramını “devlet baba” adına devralmıştır. Bu kadar iyi bi-

linen ve tanınan “sağlık ocağı”nın anlamının üzerinde bugüne kadar durulmamış olması, “başka türlü bakmanın akıllımıza gelmemesinden, tabii görünen, bilinçdışı, ortak bir temel varsayıma dayanmasından” kaynaklanabilir.

Refik Saydam döneminde yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan tedâvi kurumları 1945 ertesinde devletleştirilmeye başlandı; devletleştirme 1953’te yasal dayanak kazandı:⁴ “Bu uygulama, koruyucu hizmetlerde görev yapan sağlık personelinin hastanelere kaymasına neden oldu; koruyucu hizmetlerde artan bir personel boşluğu doğdu.”²³ O tarihten beri, birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerinin sınırı muğlâklaşmıştır. 1945 sonrasında hastaneciliğin öncelik kazanmasıyla koruyucu hekimlik geri plana itilmiştir. Sosyalleştirme Kanunu’nun içine doğduğu bu koşulların hatırlanması Kanun’un neden başarısız olduğu konusunda bize bir fikir verebilir.

Adların simgesel anlamlarını incelemek çok öğretici olmakla birlikte, hizmetin niteliği adlardan bağımsızdır: Bu yüzden özellikle sağlık hizmetinin geri planda kaldığı, resmi işlemlerin önem kazandığı şehir sağlık ocaklarına –her ne kadar kapılarında sağlık ocağı yazsa da– halen yaygın olarak hükümet tabipliği, burada çalışan hekimlere de hükümet tabibi denir.

Kaynaklar

1. **Erdemir AD.** Tıbbi Deontoloji ve Tıp Tarihi. Bursa, Güneş ve Nobel Yayınları, 1996; 279-92.
2. **Aydın E.** Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi. Ankara, Naturel Kitabevi, 2004; 13, 17-21, 36-7, 39, 42-7, 56-7, 63.
3. **Unat EK, Samastı M.** Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867 - 1909. İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1990; 8.
4. **Dirican R.** Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi. Halk Sağlığı (Toplum Hekimliği)’nde. 2. Baskı. Ed. Dirican R, Bilgel N. Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993; 547, 535, 540.
5. **Köselioğlu L.** Kaf Dağı’nın Ötesi. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000; 479-80.
6. **Unat EK.** Türkiye’de Tıp Dallarının Yerleşmesine Toplu Bakış Dünya’da ve Türkiye’de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi’nde. İstanbul, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları, 1988; 8-13.
7. **Fişek NH.** Halk Sağlığına Giriş. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayını 1985; 158.
8. **Kazancı M.** Halkla İlişkiler. İstanbul, Savaş Yayınları 1982; 90-1.
9. **Kasapoğlu MA.** Sağlık Sosyolojisinde Yeni Gelişmeler. Sağlık Sosyolojisi Türkiye’den Araştırmalar’da. Ankara, Sosyoloji Derneği Yayınları 1999; 5-6.
10. **Arseven CE.** “Ocak” maddesi. Sanat Ansiklopedisi’nde. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950: III: 1519-22.
11. **Can Ş.** Klasik Yunan Mitolojisi. İstanbul, İnkılap Kitabevi 1997; 123.
12. **Ocak AY.** Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri İstanbul, İletişim Yayınları 2000; 219, 221, 227-9.
13. **Eröz M.** Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik. İstanbul, Otağ Matbaacılık 1977; 325, 327, 331.
14. **Öztek Z.** Halk Dilinde Sağlık Değişleri Sözlüğü. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 1992; 107.

15. **Araz R.** Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 1995; 158-80.
16. **Sami Ş.** Taaşuk-u Talat ve Fitnat. İstanbul, Bordo Siyah Yayınları 2004; 21-2.
17. DPT Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması Rapor III Orman Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu (1971) Köy Sosyolojisi Okuma Kitabında. Ed. Arı O. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları İstanbul 1977 s.280.
18. AnaBritannica Ansiklopedisi "ocak", "yeniçeri", "Türk Ocağı" "Ülkü Ocakları dernekleri", "Aydınlar Ocağı" maddeleri. İstanbul, Ana Yayıncılık, 1989; XVII/19, XXII/373-4, XXI/274, 467, III/89.
19. **Çıkar M.** Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu. 2. baskı. Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998; 39-40.
20. **Karaömerlioğlu A.** Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem. İstanbul, İletişim Yayınları 2006; 122-3.
21. **McWhinney IR.** A Textbook of Family Practice. 2. baskı. New York, Oxford University Press, 1997; 381-7.
22. **Kazancıgil A.** Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme'de. Ed. Kalaycıoğlu E. Sarıbay AY. İstanbul, Alfa Kitabevi 2000; 147: 137-54.
23. **Sur H.** Sağlık Hizmetlerinin Geçmişi ve Gelişimi Sağlık Hizmetleri El Kitabı'nda. Ed. Hayran O. Sur H. İstanbul, Yüce Yayın 1998; 225.

Geliş tarihi: 06.12.2006

Kabul tarihi: 19.07.2007

İletişim adresi:

Dr. Haluk Çağlayaner
MEF Okulları, MEF Eğitim Kampüsü,
Ulus Mahallesi, Dereboyu Cad.
Ortaköy 80840 İstanbul
Tel: 0212 287 69 00-1244
e-mail: caglayanerh@mef.k12.tr